

ДОСУДОВА, НАГЛЯДОВА ТА ПЕНІТЕНЦІАРНА ПРОБАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНІЙ ЮСТИЦІЇ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Ющик О. І.

ВСТУП

Особливої актуальності в умовах воєнного стану в межах реформування системи кримінальної юстиції України отримує розвиток інститут пробації, що є важливою складовою гуманізації кримінально-правової політики держави та захисті прав й свобод засуджених. Міжнародні стандарти поводження з правопорушниками, які закріплені у нормативно-правових актах та директивах Ради Європи передбачають дотримання прав та свобод особи, що відображається у зменшенні каральної політики держав, а навпаки передбачають забезпечення безпеки суспільства та ресоціалізації правопорушника. Тому відомий міжнародному праву інститут пробації і виступає важливим інструментом гуманізації покарання, дотримання принципів індивідуалізації, запобігання кримінальним правопорушенням, досягнення виправлення та ресоціалізації засудженого.

Реформування кримінально-виконавчої системи на підставі імплементації європейського досвіду у сфері виконання кримінальних покарань та альтернативних заходів кримінально-правового впливу призвело до запровадження пробації в Україні. В 2015 році із прийняттям Закону України «Про пробацію» була запроваджена нова система органів з питань пробації, що вплинуло на реформування кримінальної юстиції. Основними напрямками роботи органів пробації були окреслені в межах досудової, наглядової та пенітенціарної пробації.

Законодавчо визначені складові пробації є самостійними видами, наділені особливими ознаками, але водночас є взаємопов'язаними та виконують функції пробаційних заходів у механізмі кримінальної юстиції. Досудова пробація покликана забезпечити суд при винесенні вироку об'єктивною, формалізованою інформацією про особу обвинуваченого, що слугує прийняттю обґрунтованого, справедливого та індивідуалізованого рішення щодо виду та міри покарання. Спрямування функцій наглядової пробації пов'язано із здійснення контролю за виконанням покарань, проведення соціально-виховної роботи з особами до яких застосовано пробаційні програми або перебувають на обліку в органах пробації. Пенітенціарна пробація здійснюється в органах виконання покарань, які пов'язані з ізоляцією від суспільства та покликана забезпечити підготовку засуджених до звільнення та їх ресоціалізації в суспільство.

Десятирічне існування та функціонування інституту пробації в Україні показує, що на практиці виявляється низка проблем організаційного, нормативного та правозастосовного характеру. Зокрема, це прослідковується в недостатній узгодженості норм законодавства, обмеженість ресурсного та

кадрового забезпечення органів пробації, недосконале застосування пробаційних програм та соціальної підтримки правопорушників.

Тому, на сьогодні є важливим та перспективним окреслення подальшого розвитку теоретичного та практичного значення досудової, наглядової та пенітенціарної пробації у системі кримінальної юстиції. Саме науково-практичне дослідження питань інституту пробації сприятиме вдосконаленню нормативного забезпечення, правового регулювання діяльності органів пробації, посиленню ефективності пробаційних програм, застосуванню заходів кримінально-правового впливу та сприятиме запобіганню вчиненню кримінальним правопорушення.

1. Досудова пробація: правовий стан та практика застосування

Призначення покарання займає особливе місце в прийнятті судового рішення. Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення має право на законне, справедливе, гуманне прийняття рішення з дотриманням загальних засад та принципів призначення покарання. Одним із важливих принципів призначення такого покарання є принцип індивідуалізації покарання. Останній проявляється в «урахуванні особистості обвинуваченого й обставин, що пом'якшують або обтяжують його покарання. Вивчення соціально-психологічних характеристик особистості під час розгляду кримінального провадження відіграє особливу роль у призначенні необхідного і достатнього для виправлення особи покарання»¹.

Закон України «Про пробацію» від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII законодавчо закріплює три види пробації: досудову, наглядову та пенітенціарну². Законодавець визначив для кожного виду свою мету та функції, які спрямовані на призначення законного судового рішення, забезпечення контролю виконання покарань, здійснення нагляду щодо засуджених, проведення виховних заходів заради забезпечення безпеки суспільства та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень. Досудова пробація, як різновид пробації, застосовується на етапі досудового розгляду і спрямована на допомогу суддям у прийнятті рішення на підставі аналізу наданої формалізованої інформації про обвинуваченого з метою вирішення про вид та розмір покарання.

Питання та аналіз проблем реалізації досудової пробації та впливу на прийняте судове рішення є дискусійним та були предметом дослідження таких вчених: О.В. Беци, О.І. Богатирьової, Т. Денисової, О. Єні, Л. Матіск, М.В. Палія, Т.Г. Ткача, О.Г. Шило, Д.В. Ягунова тощо. Варто зазначити, що проаналізовані наукові праці стосуються проблем застосування досудової пробації в межах кримінального процесуального та кримінально-виконавчого права. Але на сьогодні виникає необхідність ретельного аналізу в межах кримінального права функцій та особливостей використання досудової

¹ Ющик О.І. Індивідуалізація покарання як кримінально-правовий принцип. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 27. Том 3. 2014. С. 85–88. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/888b6711-fb97-4826-92e5-c0206f9641fe/content>

² Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

доповіді під час винесення вироку та врахування інформації про обвинуваченого, що вплине на розмір та вид покарання.

Відповідно до принципу індивідуалізації покарання особливої уваги при визначенні виду та розміру покарання та його доцільності потребує окремого розгляду характеристика особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Оскільки покарання повинно досягати законодавчо визначених цілей, зокрема як визначено в ч. 2 ст. 50 КК України покарання має спрямовуватись не лише на «кару за вчинений злочин, але і на виправлення засудженого й попередження вчинення нових злочинів»³. Отже, лише обґрунтовано обраний вид і розмір покарання до конкретної особи винного сприятиме досягненню мети покарання.

Інструментом, що допоможе і вплине на призначення покарання слугує досудова доповідь, яка складається органом пробації щодо обвинуваченої особи. Як вважають Крицак І.В., Рось А.В. «досудова доповідь потрібна суду для того, щоб суддя мав можливість винести справедливий вирок, отримавши інформацію не лише про неправомірний вчинок, але й додаткову інформацію про особу, яка підозрюється у його вчиненні, дізнатися про обставини її життя, які могли стати причиною злочину, а також про заходи, які пропонує орган пробації для усунення таких обставин»⁴.

Стаття 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлює, що «основним завданням суду є здійснення правосуддя на засадах верховенства права, забезпечення кожному право на справедливий суд»⁵. Оскільки національне законодавство спрямоване на європейську практику правосуддя, необхідно чітко дотримуватись положень Європейського суду з прав людини. Як визначено в п. 1. ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. «кожна людина у разі визначення її громадянських прав і обов'язків або висунення проти неї будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним за законом»⁶.

Як вважають науковці «сучасні концепції справедливості є джерелом ідей визначення й захисту прав людини, верховенства права, а також вирішення суспільних конфліктів у формі спеціальних процедур, визначених законом. Ця функція покладена на судову владу як арбітра, що розглядає й вирішує юридично значущі справи»⁷. Завдання суду при винесенні рішення в кожному кримінальному провадженні та призначаючи покарання слід з'ясувати всі обставини вчиненого кримінального правопорушення, ретельно дослідити

³ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3920>

⁴ Крицак І.В., Рось А.В. Досудова доповідь як важлива складова інноваційного розвитку кримінальної юстиції. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 3 (30). С. 136–155.

⁵ Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

⁶ Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. ETS № 005. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MU50K02U.html

⁷ Городовенко В.В. Принципи справедливості судової влади: загальнотеоретичні аспекти. *Адвокат*. 2012. №2 (137). С. 20–24.

докази, провести допит причетних, а особливої уваги надати обставинам, які характеризують особу винного. Основний зміст досудової доповіді полягає в тому, що вона повинна містити інформацію про особу винного, його соціально-психологічну характеристику, яка є необхідною для врахування судом при призначенні покарання. Як вважають, «це, безперечно сприяє всебічному дослідженню обставин справи та ухваленню судом більш зваженого, обґрунтованого рішення щодо виду та розміру покарання»⁸.

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про пробацію» «досудова пробація – це забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності»⁹. Законодавчо визначено обов'язки органу пробації на стадії складення досудової доповіді: забезпечення суду інформацією із характеристикою особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, що слугуватиме орієнтиром для винесення рішення з призначення конкретного покарання. Але, як вважає О.С. Максименко, «проблемним моментом залишається те, що Кримінально-процесуальний кодекс України не регулює порядок врахування судом досудової доповіді під час ухвалення вироку і не встановлює правові наслідки її неврахування, що найчастіше призводить до розбіжностей у правозастосовній практиці»¹⁰.

Отже, зобов'язання по складанню досудової доповіді, як одна із функцій органу пробації слугуватиме забезпеченню здійснення справедливого винесення рішення щодо особи, яка винна у вчиненні кримінального правопорушення. Обсяг всієї інформації, яка характеризує особу обвинуваченого не лише має вплив на повноту зібраної інформації, що стосується обвинуваченого, має вплинути не лише на рішення суду, але й стане фактором впливу на особу з наступним попередженням вчинення кримінальних правопорушень, а також забезпечить безпечне середовище в державі шляхом виправлення правопорушника не лише покарання, а й застосування заходів кримінально-правового характеру.

Відповідно інститут пробації, запроваджений в Україні на підставі Рекомендації CM/Rec (2010)1 Комітету міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробації, «визначено, що мета пробації – робити внесок до справедливого карного правосуддя, а також забезпечення безпеки суспільства шляхом попередження і скорочення злочинності»¹¹. Однією з функцій служби пробації відповідно до вказаних Рекомендацій є доповідь

⁸ Кріцак І.В., Рось А.В. Досудова доповідь як важлива складова інноваційного розвитку кримінальної юстиції. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 3 (30). С. 136–155.

⁹ Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

¹⁰ Максименко О. С. Досудова доповідь як складова пробації та її значення у кримінальному процесі. *Треті економіко-правові студії* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених, присвяч. 155-річчю Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, 15 травня 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 49.

¹¹ Рекомендація CM/Rec(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію. URL: [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Rec\(2010\)1](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Rec(2010)1)

суду, відповідно до п. 42 частини IV закріплено, що «...служба пробації повинна підтримувати регулярні контакти з суддівським корпусом з приводу того, як може бути використана досудова доповідь»¹².

Повноваження щодо складання досудової доповіді національне законодавство покладає на орган пробації. Відповідно до п. 2 ст. 314-1 КПК України «досудова доповідь складається щодо особи, обвинуваченої у вчиненні нетяжкого або тяжкого злочину, нижня межа санкції якого не перевищує п'яти років позбавлення волі. Досудова доповідь щодо неповнолітнього обвинуваченого віком від 14 до 18 років складається незалежно від тяжкості вчиненого злочину, крім випадків, передбачених кримінально-процесуальним законодавством»¹³.

Але необхідно зазначити, що в кримінально-процесуальному кодексі передбачені випадки, коли «досудова доповідь не складається:

1) щодо особи, стосовно якої прокурором складено клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності;

2) щодо особи, яка вже відбуває покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі;

3) щодо неповнолітнього, стосовно якого прокурором у порядку, передбаченому ст. 497 КПК України, складено клопотання про застосування до нього примусових заходів виховного характеру;

4) щодо неповнолітнього, який не досяг віку кримінальної відповідальності, за наявності підстави для застосування примусових заходів виховного характеру відповідно до параграфа 2 глави 38 розділу VI КПК України;

5) щодо особи, стосовно якої прокурором складено клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру;

6) щодо особи, до якої застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, проте вона вчинила новий злочин протягом невідбутої частини покарання;

7) у разі якщо під час підготовчого судового засідання ухвалено судове рішення про затвердження угоди, передбаченої КПК України (ч. 4 ст. 314-1 КПК України)»¹⁴.

Відповідно, працівникам органу пробації надається повноваження щодо збирання інформації та складання досудової доповіді для суду стосовно обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення з метою допомоги суду у винесенні виправдувального або обвинувального вироку з призначення покарання або застосування заходів кримінально-правового характеру. Хоча, згідно з кримінально-процесуальним законодавством «досудова доповідь не може використовуватися у кримінальному провадженні як доказ винуватості

¹² Рекомендація CM/Rec(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію. URL: [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Rec\(2010\)1](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Rec(2010)1)

¹³ Кримінальний процесуальний кодекс від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

¹⁴ Таран О.В., Чернявський С.С. Досудова доповідь у кримінальному провадженні. *Право та державне управління*. № 4. 2023. С. 364–370.

обвинуваченого у вчиненні злочину (ч. 5 ст. 314-1 КПК)»¹⁵. На думку О.В. Тарана, С.С. Чернявського «досудова доповідь складається з метою забезпечення суду інформацією про обвинуваченого, яка може бути не відображена або недостатньо відображена у матеріалах досудового розслідування у частині обставин, що характеризують особу обвинуваченого як елемента предмета доказування»¹⁶.

Державна установа «Центр пробації» при складанні досудової доповіді зобов'язана підтримувати контакт із судами, оскільки такий документ повинен використатись при винесенні рішення по конкретній справі. Тому Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи, які беруться до уваги під час формування органу пробації та його діяльності, запроваджуючи в національному законодавстві інституту досудової доповіді, сприятимуть співпраці між судом та уповноваженим з питань пробації. Саме тому, останній зобов'язаний здійснити складення досудової доповіді, яка має базуватись лише на перевірених та достовірній інформації, бути підтвердженою документально, свідками і постійно оновлювати, у разі необхідності, під час слідства та і судового розгляду.

Така досудова доповідь сприятиме винесенню рішення судом щодо особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення обвинуваченого об'єктивно, з урахуванням особи винного, характеристики за місцем проживання, навчання, його життєвих проблем, мотиви вчиненого правопорушення, ймовірні ризики повторного вчинення діяння, і відповідно визначити покарання або інші заходи кримінально-правового характеру справедливо та індивідуалізовано.

В дослідженнях науковці вказують, що «працівник пробації має зібрати інформацію про обвинуваченого та відобразити її у досудовій доповіді, яку він зобов'язаний подати до суду у встановлений ухвалою строк. Працівник пробації є незалежною, неупередженою особою, яка надає суду необхідну інформацію про обвинуваченого. Для цього він за допомогою спеціальної методики проводить дослідження соціального оточення обвинуваченого, його психологічної характеристики аби з'ясувати обставини, що могли створити умови для вчинення злочину (так звані фактори ризику). Представник органу пробації має зібрати інформацію про обвинуваченого та відобразити її у досудовій доповіді, яку він зобов'язаний подати до суду у встановлений ухвалою строк. Працівник пробації є незалежною, неупередженою особою, яка надає суду необхідну інформацію про обвинуваченого. Для цього він за допомогою спеціальної методики проводить дослідження соціального оточення обвинуваченого, його психологічної характеристики аби з'ясувати обставини, що могли створити умови для вчинення злочину (так звані фактори ризику). Представник органу пробації з'ясовує кримінальну історію особи, його сімейний стан та відносини у сім'ї, житлові умови, дані про роботу, фінансове положення, спосіб проведення вільного часу, наявність алкогольної або наркотичної залежності,

¹⁵ Кримінальний процесуальний кодекс від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

¹⁶ Таран О.В., Чернявський С.С. Досудова доповідь у кримінальному провадженні. *Право та державне управління*. № 4. 2023. С. 364–370.

дані про фізичне та психічне здоров'я. Під час зустрічей працівник пробації буде також задавати питання обвинуваченому про його особисте життя, поведінку, роботу (навчання), стосунки з близькими, друзями та іншими людьми, матеріальне становище та з'ясовує кримінальну історію особи, його сімейний стан та відносини у сім'ї, житлові умови, дані про роботу, фінансове положення, спосіб проведення вільного часу, наявність алкогольної або наркотичної залежності, дані про фізичне та психічне здоров'я. Під час зустрічей працівник пробації буде також задавати питання обвинуваченому про його особисте життя, поведінку, роботу (навчання), стосунки з близькими, друзями та іншими людьми, матеріальне становище та про ставлення до певних життєвих подій і обставин. Від активної участі обвинуваченого у підготовці досудової доповіді та від достовірності інформації, що буде ним надана, залежитиме висновок працівника пробації щодо перспективи позитивних змін»¹⁷.

Чинне національне законодавство імплементувало Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи на підставі прийняття Закону України «Про пробацію», виокремивши один із видів – досудову пробацію, що стосуються досудової пробації. Такий вид пробації є інструментом взаємодії між судовою гілкою влади та органом пробації на стадії судового розгляду. Хоча існує думка, що «досудова доповідь, складена представником персоналу органу пробації, може значно допомогти і прокурору у підготовці своєї промови, викладенні характеристики обвинуваченого, підготовці аргументації щодо пропонованої міри покарання, а надалі в разі оскарження судового рішення – і при складенні апеляційної чи касаційної скарги»¹⁸.

Як вважає Т.П. Ткач «доповідь має висловлювати незалежну та неупереджену думку працівника служби пробації стосовно особи правопорушника та вчиненого ним злочину і не бути частиною обвинувачення або благанням правопорушника до пом'якшення покарання»¹⁹. З огляду на положення кримінального процесуального законодавства, досудова доповідь не може розглядатися як доказ винуватості особи, незалежно від характеру інформації, яку надав обвинувачений, зокрема щодо свого щирого каяття чи повідомлення відомостей про вчинення або можливу причетність до інших кримінальних правопорушень.

Серед науковців та практиків зустрічаємо різні визначення та трактування поняття досудової доповіді. Наприклад, О.І. Богатирьова вважає, що «досудова доповідь – конфіденційна, формалізована інформація, що характеризує обвинуваченого (підсудного) та підготовлена з метою надання рекомендацій

¹⁷ Кріцак І.В., Рось А.В. Досудова доповідь як важлива складова інноваційного розвитку кримінальної юстиції. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 3 (30). С. 136–155. <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/82/74>

¹⁸ Сні О., Матієк Л. Досудова доповідь у судовому кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2(14). С. 42–50.

¹⁹ Ткач Т.П. Досудова доповідь служби пробації: поняття, необхідність, функції. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2014. № 1. С. 56–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvikrcv_2014_1_10

суду щодо застосування до винної особи належного кримінально-правового заходу»²⁰.

На думку Л.І. Олефір, «досудова доповідь – це письмова інформація для суду, яка характеризує особу, щодо якої до суду направлено обвинувальний акт, та містить обґрунтований висновок про ризик вчинення цією особою повторного злочину і можливість виправлення цієї особи без позбавлення або обмеження волі»²¹.

О.С. Максименко в своєму дослідженні характеризує «досудову доповідь як формалізовану інформацію, яка містить соціально-демографічну, морально-психологічну, психофізичну характеристику обвинуваченого, аналітичні данні щодо його можливої подальшої поведінки та сприяє прийняттю рішення судом про міру покарання»²².

На думку Т. П. Ткача «досудова доповідь – це письмовий документ, який готується службою пробації на стадії судового розгляду справи та інформує суддю про біографічні й соціально-психологічні дані особи правопорушника, причини вчинення протиправного діяння та ймовірність повторного скоєння злочину, можливість ужиття відновлювальних заходів із метою визначення допустимості ефективного застосування пробаційних методів роботи до правопорушника й убезпечення суспільства від майбутніх протиправних діянь з його боку»²³.

Аналіз наукових визначень поданих вченими дають можливість виокремити своє поняття «досудової доповіді – це сукупність повної та об'єктивної інформації про обвинуваченого (підсудного), яка є необхідною для винесення справедливого, законного, індивідуалізованого, відповідного до вчиненого суспільно небезпечного діяння процесуального рішення суду»²⁴.

Складення досудової доповіді вимагає врахувати вікові особливості особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Відповідно до кримінально-процесуального законодавства передбачена процедура складення досудової доповіді щодо неповнолітнього у віці від 14 до 18 років. На відміну від процедури складення досудової доповіді щодо загального суб'єкта, то стосовно неповнолітнього за будь яке вчинене кримінальне правопорушення незалежно від тяжкості постановляється ухвала суду про підготовку досудової доповіді. Логічним є законодавчо закріплено процедуру складання досудової доповіді щодо неповнолітнього, оскільки такі особи вимагають більш детального

²⁰ Богатирьова О.І. Дослідження особистості (досудова доповідь) як одна із функцій служби пробації. *Право та управління*. 2012. № 2. С. 141–152.

²¹ Олефір Л.І. Досудова доповідь як складовий елемент соціально-правового дослідження правопорушника. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Випуск 1. Том 4. 2015. С. 34–36.

²² Максименко О. С. Досудова доповідь як складова пробації та її значення у кримінальному процесі. *Треті економіко-правові студії* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених, присвяч. 155-річчю Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, 15 травня 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 49.

²³ Ткач Т.П. Досудова доповідь служби пробації: поняття, необхідність, функції. *Науковий вісник*. 2014. № 1. С. 56.

²⁴ Ющик О.І. Досудова доповідь: сутність, зміст та значення для призначення покарання. *Право і суспільство*. Випуск 1. 2018. С. 235–240.

звернення уваги на соціально-психологічну характеристику, умови виховання, вплив друзів. Це в свою чергу, покладає на суд обов'язок призначити покарання, яке б виправляло особу, а в більшості випадків застосовувати покарання без ізоляції від суспільства або застосовувати примусові заходи виховного характеру.

Крім процесуальних аспектів процедури складання досудової доповіді, вагомим є визначення структури, змістовного наповнення та її обсягу.

Не менш важливим є дотримання процедури складання досудової доповіді, а саме врахування її складових: структури, обсягу, наповнення. Відповідно до ч. 3 ст. 9 Закону України «Про пробачію», «досудова доповідь має містити: соціально-психологічну характеристику; оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення; висновок про можливість виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»²⁵.

Вже після дії вказаного Закону 27 січня 2017 року було прийнято «Порядок складання досудової доповіді», затверджений Наказом Міністерства юстиції України. Порядок визначає на що слід звернути увагу працівнику органу пробачіи при складанні досудової доповіді. Насамперед, обов'язковим є опис соціально-психологічної характеристики особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, що в свою чергу уде впливати на призначення покарання або застосування інших заходів кримінально-правового характеру. обвинуваченого, що впливатиме на призначення покарання. Завдання працівника органу пробачіи зібрати всю інформацію, яка стосується особи винного і відобразити це в досудовій доповіді. Джерелами такої інформації можуть бути зустрічі та бесіди із самим обвинуваченим, його родичами, сусідами, колегами по роботі, витребування інформації з місця роботи, органів місцевого самоуправління, підприємств, навчальних закладів тощо. Ця інформація повинна характеризувати особу винного, його соціально-психологічну характеристику та умови проживання, навчання, роботи.

До переліку факторів, які становлять «соціально-психологічну характеристику, належать:

- історія правопорушень (попередні судимості; вік на час першого притягнення до кримінальної відповідальності, повторність, сукупність, рецидив злочинів);

- час, який минув із моменту винесення попереднього судового рішення, яким особу було засуджено, звільнено від покарання чи кримінальної відповідальності за нереабілітуючими обставинами;

- час, який особа в сукупності провела в установах виконання покарань;

- форма вини за обвинуваченням; категорія злочину за обвинуваченням; наявність обставин, які обтяжують покарання за обвинуваченням (за винятком повторності та рецидиву злочинів);

- короткий зміст (обставини, мотиви) правопорушення за обвинуваченням, ставлення обвинуваченого до правопорушення; умови життєдіяльності та розвитку (житло, освіта, робота, матеріальне становище);

²⁵ Про пробачію : Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

– особистісні характеристики (контроль над поведінкою та мисленням, психічний стан, зловживання алкоголем, наркотичними засобами, психо-тропними речовинами або їх аналогами);

– соціальне оточення (стосунки у суспільстві, з рідними та близькими); ставлення до правопорушень; мотивація до зміни способу життя (поведінки, переконань);

– фактори, які підвищують ризик вчинення кримінального правопорушення, враховуючи його криміногенні потреби;

– наявність в обвинуваченого мотивації до позитивних змін (у тому числі з урахуванням бажання обвинуваченого брати участь у підготовці досудової доповіді)»²⁶.

Суд обов'язково має брати до уваги перелічену інформацію у досудовій доповіді під час винесення вироку або застосування інших заходів кримінально-правового характеру.

Отже, інститут досудової пробації відіграє важливу роль у механізмі реалізації принципу індивідуалізації покарання та забезпечення справедливості судового рішення у кримінальному провадженні. Запровадження в Україні досудової пробації відповідно до європейських стандартів та рекомендацій Ради Європи сприяло формуванню сучасного підходу до оцінки особи правопорушника, що дозволяє суду приймати більш обґрунтовані та зважені рішення щодо виду і розміру покарання. Досудова доповідь як основний інструмент досудової пробації забезпечує суд формалізованою інформацією про особу обвинуваченого, його соціально-психологічні характеристики, умови життя, фактори ризику повторного вчинення кримінального правопорушення та можливості виправлення без ізоляції від суспільства. Така інформація дозволяє комплексно оцінити особу правопорушника, з'ясувати причини та умови вчинення кримінального правопорушення, а також визначити найбільш доцільні заходи кримінально-правового впливу. Таким чином, досудова пробація виступає важливим елементом взаємодії між судом та органами пробації, спрямованим на забезпечення балансу між інтересами суспільства, потребами правосуддя та правами особи, яка притягується до кримінальної відповідальності. Подальший розвиток цього інституту потребує вдосконалення законодавчого регулювання, зокрема визначення чітких механізмів використання досудової доповіді у процесі призначення покарання та підвищення її практичного значення для прийняття справедливих і обґрунтованих судових рішень.

2. Наглядова пробація в системі кримінально-правових заходів

Кримінальна юстиція в сучасних умовах на шляху реформування, тому є виклики щодо удосконалення діючої система та запровадження нових методів регулювання питань пов'язаних із виконанням покарань. На сьогодні міжнародне товариство та Європейський досвід показують, що застосування

²⁶ Порядок складання досудової доповіді, затверджений наказом Міністерства юстиції України 27 січня 2017 р. № 200/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17#n13>

покарань до правопорушників не виконують мети запобігання кримінальним правопорушенням. Тому постає питання зміни парадигми застосування класичних покарань в спрямування гуманізації покарання та мінімізації ізоляції особи від суспільства. Започаткування пробації та утворення нового органу є необхідним для вирішення питань виконання покарань, які не пов'язані із ізоляцією від суспільства та здійсненням нагляду за засудженими особами.

Наглядова пробація є різновидом пробації, яка є не менш актуальною проблема її застосування на практиці. Тому на сьогодні є активною дискусія серед науковців та практиків, щодо визначення поняття наглядової пробації, аналіз законодавчого та нормативно-правового забезпечення, запровадження та реалізація пробаційного нагляду, як нового виду кримінального покарання.

Підтримуємо думки науковців та практиків, що прийняття Закону України «Про пробацію» на підставі імплементації міжнародних документів за останні десять років показало позитивний вплив на систему правосуддя, з дотримання основних принципів призначення та відбування покарання, з дотриманням прав та свобод засудженого. Як показує світова практика виправлення особи можливе і без ізоляції від суспільства, а саме на підставі застосування наглядових та соціально-виховних заходів. «Поява інституту пробації була зумовлена загальносвітовими соціальними та культурними тенденціями в країнах Західної Європи та Північної Америки, коли орієнтир постав на ідеях гуманізму, поєднаними з висновками, щодо неспроможності в'язниці повернути злочинців до суспільства як повноцінних його членів»²⁷.

Відповідно до п. 6 ст. 2 Закону України «Про пробацію» «наглядова пробація – система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого»²⁸. Наглядова пробація, як інші види пробації забезпечується відповідними органами пробації. Діяльність таких органів, їх правовий статус базується на основі Конституції України, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, Кримінально-виконавчого кодексу України, Закону України «Про пробацію», інших законів та міжнародних договорів, згода на обов'язковість, яких надана Верховною Радою України.

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про пробацію» «наглядова пробація – це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також

²⁷ Татаренко Г.В., Кузнецов О.М., Татаренко І.В. Служба пробації в Україні: проблеми законодавчого регламентування. *Молодий вчений*. № 3(67) березень, 2019. С. 165–169.

²⁸ Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів»²⁹.

На думку Пузирного В.Ф. «наглядова пробація забезпечує контроль та підтримку осіб, які відбувають покарання без позбавлення волі та передбачає нагляд за поведінкою засудженого, сприяння його ресоціалізації та реінтеграції в суспільство, що запобігає скоєнню рецидивних злочинів. Це комплекс заходів, спрямованих на ресоціалізацію засуджених осіб через нагляд та контроль за виконанням обов'язків, покладених судом, а також забезпечення захисту безпеки суспільства»³⁰.

Цілі, які ставляться перед наглядовою пробацією стосуються, насамперед, здійснення нагляду і виявлення невиконання судових рішень. Такий нагляд здійснюється за виконанням покарань, які не пов'язані із ізоляцією від суспільства, зокрема позбавлення волі. Непоодинокі випадки, які виявляються на практиці, коли або неналежним чином або взагалі не виконуються покарання. Наприклад, в судовій практиці є випадки, коли не виконуються громадські роботи, а саме особа не з'являється для виконання робіт визначених органами місцевого самоврядування, але її табелюють, чим порушують виконання такого покарання. Ще одним прикладом, є неповне виконання виправних робіт, коли роботодавець не стягує в дохід держави відсоток із заробітної плати, як це визначено у вироку суду. Такі приклади свідчать про те, що відбувається порушення принципу невідворотності кримінальної відповідальності та невиконання судового рішення, яке мало на меті кару і виправлення засудженого. Все це свідчить, що невиконання вироку призведе до безкарності в суспільстві, засуджений не зазнає кари за вчинене діяння, не відбудеться його перевиховання, що стане ризиком повторного вчинення кримінального правопорушення.

«Нагляд – це контроль за дотриманням обов'язків, визначених законом і покладених судом на суб'єктів пробації, який поєднується із соціально-виховною роботою, тобто реалізація певних заходів, визначених в індивідуальному плані, які спрямовані на усунення криміногенних чинників, установлених на підставі оцінки ризику вчинення повторного кримінального правопорушення. Цей план передбачає диференційований підхід під час надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги; сприяння працевлаштуванню; залучення до навчання; участь у виховних заходах і соціально корисній діяльності; проведення індивідуально-профілактичної роботи»³¹.

На міжнародному рівні, документом, що слугує прикладом наглядової пробації є «Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням («Токійські правила») прийнятих 14 грудня 1990 року. Вказані правила мають рекомендаційний характер, а також

²⁹ Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

³⁰ Пузирний В.Ф. Наглядова пробація в Україні: організаційно-правовий аспект. *Правові новели*. №22. Том 3. 2024. С. 24–29. URL: https://www.legalnovels.in.ua/journal/22-3_2024/22-3_2024.pdf#page=24

³¹ Чернишов Д.В. Сучасний стан упровадження пробації в Україні. *Теоретичні та практичні аспекти інституту пробації в Україні*. 2018. С. 138–143.

відповідно до п. 1.3. зазначено, що вони застосовуються відповідно до політичних, економічних, соціальних і культурних умов кожної країни, а також цілей та завдань її системи кримінального правосуддя»³².

Рекомендаційність міжнародних правил мають універсальний характер, тому можемо їх застосовувати і в національному законодавстві. Наприклад, в п. 8.2. Правил зазначені «заходи, які не пов'язані із позбавлення волі. Переглядаючи перелік, можемо їх знайти закріплених на законодавчому рівні серед інститутів призначення покарання, застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. До таких заходів відносять: усні санкції, як-от зауваження, осуд, попередження; умовне звільнення від відповідальності; ураження в цивільних правах; економічні санкції та грошові покарання, як-от разові штрафи та штрафодні; конфіскація або постанова про позбавлення права власності на майно; повернення майна жертві або постанова про компенсацію; умовне покарання або покарання з відстрочкою; умовне звільнення з ув'язнення та судовий нагляд; постанова про виконання суспільно корисних робіт; направлення до виправної установи з обов'язковою щоденною присутністю; домашній арешт; будь-який інший вид покарання, не пов'язаний із тюремним ув'язненням»³³.

На підставі аналізу Закону України «Про пробачію» слід виокремити та проаналізувати суб'єктів до яких може бути застосована наглядова пробачію. Відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону до таких «суб'єктів належать:

- 1) засуджені до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 2) засуджені до громадських робіт;
- 3) засуджені до виправних робіт;
- 4) засуджені, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт;
- 5) засуджені, які звільнені від відбування покарання з випробуванням;
- 6) засуджені, які звільнені від відбування покарання, а саме вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років;
- 7) засуджені, які направлені до виправних центрів, засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів»³⁴.

Можна погодитись із думкою І.С. Алексєєва, що «суб'єктний склад осіб, до яких можливе застосування наглядових та соціально-виховних заходів, не виправдано обмежений. Зокрема, закон не передбачає застосування наглядової пробачію щодо осіб, умовно-достоково звільнених від відбування покарання.

³² Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних націй відносно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) прийняті 14 грудня 1990 року Резолюцією № 45/110 Генеральної асамблеї ООН. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU90344>

³³ Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних націй відносно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) прийняті 14 грудня 1990 року Резолюцією № 45/110 Генеральної асамблеї ООН. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU90344>

³⁴ Про пробачію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19%Text>

Проте законодавча можливість застосування подібних заходів, безумовно, була б важливим засобом виправлення і ресоціалізації засуджених. Таким чином, статтю 6 Закону України «Про пробачію» слід доповнити новими положеннями, додатково передбачивши, що завданнями пробачії є реалізація пробачійних програм стосовно осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також контроль за виконанням особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, обов'язків, покладених на них судом»³⁵.

Відповідно до національного кримінального законодавства одним із видів наглядових заходів є застосування обмежувальних заходів, до осіб, які вчинили домашнє насильство, передбачене ст. 126-1 КК України. Відповідно до ст. 91-1 КК України обмежувальні заходи застосовуються до осіб, засуджених за домашнє насильство і виконуються одночасно із призначеним покаранням, не пов'язаним із позбавлення волі. Крім того, особи, яких було звільнено від кримінальної відповідальності чи покарання за вчинене домашнє насильство можуть бути направлені на проходження програм кривдників.

Обмежувальні заходи, передбачені в ст. 91-1 КК України, вимагають проведення комплексних виховних та соціальних заходів, які сприятимуть виправленню кривдника та попередженню вчиненню нових кримінальних правопорушень. Саме такі заходи спрямовані на протидію домашньому насильству, шляхом впливу на психіку кривдника і подоланню його бажання в майбутньому вчиняти насильство щодо рідних та близьких.. Застосування пробачійної програми та її виконання покладається на відповідний орган пробачії. Відповідно до Порядку розроблення та реалізації пробачійних програм «уповноважений орган з питань пробачії забезпечує подання суду, який поклав на суб'єкта пробачії обов'язок проходження пробачійної програми, інформації про затверджені пробачійні програми, визначені в них завдання, зміст заходів, порядок проходження та оцінку результатів реалізації програм»³⁶.

Як слушно зауважує Пузирний В.Ф. «наглядова пробачія є критичним інструментом у кримінально-виконавчій системі, що дозволяє забезпечити баланс між суспільною безпекою та підтримкою ресоціалізації осіб, які відбули покарання, сприяючи їх успішному поверненню в суспільство законослухняними громадянами. Вона є ключовим елементом системи кримінального правосуддя в багатьох європейських країнах, зокрема: Нідерланди успішно інтегрують пробачійні заходи з програмами соціальної реінтеграції, що включають навчання та терапію, спрямовані на зменшення ризику рецидиву; Норвегія робить акцент на індивідуалізований підхід та підтримку правопорушників через програми навчання та соціальної адаптації; Франція проводить ефективні програми психосоціальної підтримки та надає

³⁵ Алексеев І.С. Наглядова пробачія: проблемні питання правового регулювання та правозастосування. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 29 (68) № 3. 2018. С. 114–119.

³⁶ Порядок розроблення та реалізації пробачійних програм Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 р. № 24 Редакція від 28.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-%D0%BF#Text>

консультаційні послуги, що сприяють реінтеграції осіб, які перебувають під пробацією»³⁷.

До системи покарань в кримінальне законодавство було внесено ще один вид покарання – пробаційний нагляд. Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуальних кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» прийнятий 23 серпня 2023 року доповнив Кримінальний кодекс України статтею 59-1³⁸. Відповідно до цієї статті «покарання у виді пробаційного нагляду полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства, який є різновидом покарання, що полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства»³⁹. Застосовуючи таке покарання суд конкретизує обов'язки, які можуть покладатись на засудженого. В межах наглядової пробації можливо застосувати пробаційну програму, в якій зазначаються заходи, які необхідно виконати особі під час її проходження. Вважаємо, що це є позитивним впливом на засудженого, оскільки здійснюються наглядові заходи, а також соціально-виховні впливи на виправлення особи та його ресоціалізацію. Необхідно такі заходи використовувати до широкого кола осіб, які засуджуються за вчинення кримінальних правопорушень, що в свою чергу повинно знайти відображення в законодавчих змінах, зокрема в Законі України «Про пробацію».

Наглядова пробація характеризується не лише здійсненням контролю за виконанням кримінальних покарань, які не пов'язані з ізоляцією від суспільства передбачених в судовому рішенні, але й виконанням та реалізацією пробаційної програми. Відповідно до п.7 ст. 2 Закону України «Про пробацію» «пробаційна програма – програма, що призначається за рішенням суду особі, звільненій від відбування покарання з випробуванням, та передбачає комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості, які можливо об'єктивно перевірити»⁴⁰.

Типова програма для кривдників є комплексом заходів, спрямованих на корекцію поведінки осіб, які вчинили домашнє насильство. Вона передбачає проведення діагностики причин насильницької поведінки в сім'ї, а також здійснення індивідуальної та групової роботи з кривдниками. Очікуваним

³⁷ Пузирикий В.Ф. Наглядова пробація в Україні: організаційно-правовий аспект. Правові новели. №22. Том 3. 2024. С. 24–29. URL: https://www.legalnovels.in.ua/journal/22-3_2024/22-3_2024.pdf#page=24

³⁸ Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуальних кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» від 23 серпня 2023 року № 3342-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text>

³⁹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3028>

⁴⁰ Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

результатом реалізації програми є формування у таких осіб здатності контролювати власну поведінку, стримувати агресію, задовольняти свої потреби ненасильницькими способами та будувати міжособистісні відносини на засадах взаєморозуміння і поваги.

«Пробація передбачає індивідуальний підхід до кожного засудженого, з урахуванням його особистих характеристик, обставин вчинення кримінального правопорушення, а також потенціалу для реінтеграції. В процесі наглядової пробації засуджені проходять пробаційні програми, які спрямовані на вирішення їхніх проблем, таких як залежність, агресивна поведінка, низький рівень освіти тощо. До пробаційних програм залучаються також соціальні служби, медичні установи, освітні заклади та інші організації, що сприяють успішній соціальній адаптації»⁴¹.

Під час реалізації нагляду при виконанні судових рішень, які набрали законної сили, законів про амністію, актів про помилування персонал органу пробації виконує такі функції: «веде облік засуджених осіб; роз'яснює засудженим особам порядок та умови відбування покарання; здійснює контроль за виконанням засудженою особою обов'язків, встановлених законом та покладених на них судом; здійснює попереджувальні та виховні бесіди із засудженою особою, відвідує її за місцем проживання з метою забезпечення контролю за поведінкою та способом життя; визначає оцінку ризиків повторного вчинення кримінальних правопорушень; здійснює ознайомлювальні, попереджувальні бесіди з батьками неповнолітніх, їх законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення кримінального правопорушення; проводить індивідуально-профілактичні бесіди із засудженими особами»⁴².

Національне законодавство імплементувало безліч міжнародних документів, які стосуються пробації, а також її окремих видів, і зокрема наглядової пробації. Необхідно звернути увагу на міжнародний акт ООН, а саме Бангкокські правила⁴³ поводження із засудженими жінками та неповнолітніми. Відповідно до цих Правил, до жінок та неповнолітніх застосовується наглядова пробація, а саме реалізуються заходи, які не пов'язані із позбавленням волі. Кримінальне законодавство містить норми, які передбачають особливі умови звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей до трьох або семи років. Ми можемо зазначити, що застосування таких інститутів свідчить про імплементацию міжнародних документів в національне законодавство, що містить їх реалізацію в межах наглядової пробації.

⁴¹ Царюк С.В. Наглядова пробація: порівняльний міжнародний досвід. *Правові новели*. №22. Том 3. 2024. С. 30–36.

⁴² Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : Наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 р. № 272/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text>

⁴³ Правил ООН, що стосуються поводження із жінками-ув'язненими та заходів покарання для жінок правопорушниць, не пов'язаних із позбавленням волі (Бангкокські правила) URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/70295.html>

Неповнолітні суб'єкти кримінального правопорушення вимагають особливого застосування призначеного покарання або інших заходів кримінально-правового характеру. Національне законодавство притримується парадигми, що до такої категорії осіб доцільно застосувати покарання, які не пов'язані із ізоляцією від суспільства. На це звертають увагу і міжнародні інституції, які декларують це в своїх відповідних правових актах. Прикладом є Конвенція ООН про права дитини, де вказується, що «застосування покарання у виді поміщення неповнолітнього до кримінально-виконавчої установи повинно бути крайнім заходом, а у разі ж застосування – на мінімальний строк»⁴⁴.

Безпосередньо актом захисту неповнолітнього є міжнародний документ, який містить норми регулювання відповідальності та покарання суб'єкта кримінального правопорушення, який не досяг повноліття – Мінімальні стандартні правила ООН. Вказаний документ містить рекомендаційні норми, що стосуються правил відправлення правосуддя щодо неповнолітніх суб'єктів кримінальних правопорушень. Відповідно до Пекінських правил, до неповнолітнього суб'єкта кримінального правопорушення можуть застосовуватись заходи, як альтернатива позбавлення волі: «постанова про опіку, керівництво і нагляд; пробація; постанова про роботу на благо громади; фінансові покарання, компенсація і реституція; постанова про вжиття проміжних та інших заходів; постанови про участь у груповій психотерапії й інших подібних заходах; постанови, що стосуються передачі на виховання, місця проживання або інших виховних заходів»⁴⁵.

В підсумку зазначених та проаналізованих міжнародних документів варто зауважити, що національне законодавство в своїй редакціях відобразило застосування наглядової пробації та деталізувало види заходів, які можуть застосовуватись до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, із вказівкою особливих умов до жінок, неповнолітніх.

Після прийняття Закону України «Про пробацію» національне законодавство потребувало більш ретельного роз'яснення наглядової пробації та умов її застосування. Тому такі роз'яснення щодо завдань, які ставляться до органу пробації були передбачені Типовою програмою для кривдників, яка була затверджена Наказом Міністерства соціальної політики України 01 жовтня 2018 року. Завданнями цієї Типової програми є: «сприяння зміні насильницької поведінки кривдника; сприяння засвоєнню кривдником моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності, взаєморозуміння, взаємоповаги і дотримання прав усіх членів родини, формування у кривдника конструктивної моделі поведінки у приватних стосунках; сприяння оволодінню кривдником знаннями про основні норми законодавства в сфері запобігання та протидії домашньому насильству та/або насильству за ознакою статі, а також про види відповідальності за його вчинення; формування у кривдника відповідального ставлення до власної поведінки та її наслідків для себе та оточуючих; сприяння

⁴⁴ Конвенція про права дитини {Редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року} URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

⁴⁵ Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Ювенальна_юстиція

розвитку у кривдника емоційного інтелекту та самосвідомості; розвиток навичок кривдника до конструктивного безконфліктного спілкування, ефективної та ненасильницької комунікації; розвиток здатності кривдника виявляти, аналізувати та усвідомлювати свої негативні думки, когнітивні фільтри, помилки, емоції, керувати ними, розуміти їх наслідки»⁴⁶.

Пробаційна програма затверджується індивідуально до кожного засудженого і містить правила здійснення нагляду та проведення пробаційних заходів. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 № 24 «Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм» чітко зазначає, що складаються проекти пробаційних програм та їх розроблення є функцією Міністерства юстиції України. В цій постанові вказується, що «проект пробаційної програми повинен містити завдання, функції, ознаки цільової групи, на яку спрямована така програма, інформацію про навички та знання, яких може набути суб'єкт пробації за результатами проходження зазначеної програми, ресурси, необхідні для її реалізації, зміст заходів, а також порядок проходження пробаційної програми і оцінки результатів проходження»⁴⁷.

«До початку реалізації пробаційної програми куратор пробаційної програми ознайомлює суб'єкта пробації з метою програми, знаннями та навичками, які він може набути за результатами проходження програми, графіком реалізації пробаційної програми (під підпис) та попереджає про відповідальність за невиконання обов'язків, покладених на суб'єкта пробації судом. Виконання суб'єктом пробації заходів, передбачених пробаційною програмою, передбачає: відвідування занять відповідно до графіка реалізації пробаційної програми; недопущення під час занять вчинків, що ображають людську гідність і громадську мораль, погроз, насильства, відвідування занять з ознаками алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння та інших вчинків, що унеможливають проведення заходів, передбачених пробаційною програмою; виконання завдань, що надаються куратором пробаційної програми або іншими фахівцями, які можуть залучатися до реалізації пробаційних програм, у рамках заходів, передбачених пробаційною програмою»⁴⁸.

Завершальним етапом виконання пробаційної програми є висновок органу пробації про виконання наглядових заходів, які були затверджені пробаційною програмою. Після цього складається акт про оцінку результатів виконання заходів та проходження пробаційної програми. Спеціаліст, який виконував виконання такої пробаційної програми зобов'язаний надати усі матеріали, які засвідчують про результати проходження такої програми та передає їх до суду.

⁴⁶ Типова програма для кривдників затверджена Наказом Міністерства соціальної політики України 01 жовтня 2018 року № 1434. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18#Text>

⁴⁷ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм» від 18 січня 2017 р. № 24 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-%D0%BF#Text>

⁴⁸ Типова програма для кривдників затверджена Наказом Міністерства соціальної політики України 01 жовтня 2018 року № 1434 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18#Text>

У випадку порушення заходів, які зазначені в пробаційній програмі орган пробації може застосувати письмове попередження в якому буде зазначено, що суб'єкт порушив вимоги, що може бути підставою скасування рішення суду про звільнення від відбування покарання з випробуванням. Наслідком такого скасування рішення може бути і направлення особи до реального відбування призначеного покарання.

«Пробаційний нагляд є однією з ключових складових системи альтернативного правосуддя, який спрямовано на реабілітацію та ресоціалізацію осіб, засуджених до виправних робіт або інших некаральних санкцій. Він передбачає постійний контроль за поведінкою правопорушників і їх роботою, навчанням чи іншими аспектами соціального життя, що має на меті зменшення рецидиву та сприяння соціальній адаптації».

Отже, наглядова пробація є одним із видів пробації, запровадженням у національне законодавство з урахуванням положень міжнародно-правових актів. Вона полягає у здійсненні наглядових і соціально-виховних заходів щодо осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, зокрема у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських та виправних робіт. Також її застосовують до осіб, яким покарання у виді обмеження чи позбавлення волі замінено громадськими або виправними роботами, до осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також у випадках направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання у виправних центрах. Метою наглядової пробації є розроблення та реалізація індивідуальних програм роботи із засудженими, спрямованих на їх перевиховання, соціальну адаптацію та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень.

3. Пенітенціарна пробація як засіб підготовки засуджених до звільнення

Сьогодні перед світовою спільнотою постає гостра проблема пошуку ефективних механізмів запобігання повторним кримінальним правопорушенням. Практика свідчить, що сама лише кримінальна відповідальність і покарання не можуть забезпечити досягнення цієї мети. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває пошук додаткових заходів і механізмів, спрямованих на недопущення вчинення нових правопорушень особами, які вже були засуджені та відбули покарання. Одним із таких дієвих інструментів є впровадження у національне законодавство інституту пенітенціарної пробації, що покликаний сприяти ефективній профілактиці рецидивної злочинності.

Відповідно до Рекомендацій CM/Rec (2010) Комітету Міністрів держав-членам про Правила Ради Європи зазначається, що метою пробації є внесення вкладу до справедливого правосуддя, а також в забезпечення безпеки суспільства шляхом попередження і скорочення злочинності. Основні принципи, які повинні бути закладені в службі пробації: «скорочення рецидивної злочинності шляхом встановлення позитивних взаємин з правопорушниками для здійснення контролю (включаючи нагляд в необхідних випадках), керівництва і надання їм допомоги,

а також залучення їх в суспільне життя. Таким чином, пробація сприяє забезпеченню безпеки суспільства і справедливому здійсненню правосуддя»⁴⁹.

Зазначає М. Рудницьких, що «загальновизнаним є те, що людина після звільнення перебуває у складному емоційному стані, частіше за все – без роботи, житла, можливо, родини та друзів, з непевними життєвими цінностями та слабким розумінням державних процесів. Реінтеграція особи у суспільство є досить серйозним викликом для більшості країн Європи, які дотримуються основного правила: підготовка до звільнення має розпочинатися з першого дня відбування покарання»⁵⁰.

Відповідно до таких рекомендацій в національне законодавство на підставі Закону України «Про пробацію» прийнятого 5 лютого 2015 року, було запроваджено пенітенціарну пробацію. Основною метою якої є: «підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання»⁵¹.

Крім зазначеного Закону, що регулює питання пенітенціарної пробації є Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк». Відповідно до нього «визначаються загальні засади соціальної адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, засади участі у соціальній адаптації цих осіб підприємств, установ та організацій, об'єднань громадян, а також фізичних осіб, забезпечує правове регулювання відносин, спрямованих на реалізацію такими особами прав і свобод, передбачених Конституцією України та законами України»⁵².

«Запровадження інституту пробації і такого його різновиду, як пенітенціарна пробація, по суті поклали на органи пробації обов'язок надавати засудженим низку соціальних послуг для їх підготовки до звільнення з місця позбавлення волі, а суб'єктом, який організовує підготовку до звільнення засуджених та соціально-виховну роботу із ними, визначено безпосередньо орган пробації. Таким чином, орган пробації відповідає за координацію пробаційної роботи на всіх етапах взаємодії із засудженим, забезпечуючи безперервність процесу їх виправлення та ресоціалізації, починаючи від підготовки досудової доповіді до винесення вироку судом і завершуючи

⁴⁹ Рекомендації CM\Rec (2020) Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію від 20 січня 2010 року на 105 засіданні заступників Міністрів. URL: <https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/02>

⁵⁰ Рудницьких М. Проблемні аспекти реалізації заходів пенітенціарної пробації в Україні. *Право України*. №7. 2019. С. 163–175. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2019_7_s11.pdf

⁵¹ Про пробацію: Закон України від 5.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

⁵² Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17 березня 2011 року № 3160-VI. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>

вирішенням проблем адаптації після звільнення засудженого від відбування покарання»⁵³.

Як вказує А.П. Гусак «впровадження системи пробачії на практиці значно покращить умови утримання злочинців, підвищить організаційний рівень соціально-просвітницької та психологічної роботи, ефективність праці та рівень професійної підготовки персоналу виправних установ. Кожного засудженого до обмеження або позбавлення волі супроводжує офіцер пробачії, який готує правопорушника до звільнення, наприклад, працевлаштовує його та знаходить йому житло. Це забезпечує кращу соціальну підтримку тих, хто звільнився. За останні роки Україна досягла великих успіхів у реформуванні пенітенціарної системи»⁵⁴.

Засуджена особа, яка відбуває покарання крім обов'язків, покладених на неї має право на певні правові та соціальні послуги. Тому пенітенціарна пробачія саме повинна забезпечувати такі послуги, які нормативно визначені законодавством. До таких правових та соціальних послуг залучений орган пробачії, який повинен забезпечити засудженому підготовку до дострокового чи повного звільнення з місць позбавлення волі, що сприятиме ресоціалізації та адаптивного поновлення особи у суспільство.

На думку Д. Чернишова «працівники уповноважених органів з питань пробачії здійснюють не лише нагляд за особами, засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням або обмеженням волі, а й працюють також в установах закритого типу для участі в підготовці засуджених до звільнення (за ініціативи адміністрації установи виконання покарань (слідчого ізолятора), координуючи ці заходи з підрозділами пробачії за місцем проживання засудженого після звільнення або місцем розташування установ соціальної адаптації для звільнених, та залучаються в роботу щодо здійснення моніторингу проблемних питань засуджених, які готуються до звільнення, та їхніх можливих потреб після звільнення»⁵⁵.

На думку І.С. Алексєєва «завдання, які виконуються органом пробачії за місцем відбування засудженим покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі, можна поділити на три групи: 1) сприяння подоланню засудженим емоційних переживань, викликаних ізоляцією від суспільства; 2) підготовка засудженого до звільнення від відбування покарання (пошук місця роботи, проживання); 3) надання допомоги у подоланні засудженим негативних звичок, таких як алкогольна та наркотична залежність, та набутті необхідних навичок (наприклад, щодо ефективного розпорядження фінансами, контролю емоцій тощо)»⁵⁶.

⁵³ Алексєєв І.С. Пробачія як фактор підвищення функціонування пенітенціарної системи. *Право і суспільство*. №3. Ч. 2. 2017. С. 156–160.

⁵⁴ Гусак А.П. Ресоціалізаційна направленість пенітенціарної пробачії. *Актуальні проблеми політики*. Вип. 70. 2022. С. 16–21. URL: https://app.nuoua.od.ua/archive/70_2022/70_2022.pdf#page=16

⁵⁵ Пенітенціарна пробачія як механізм профілактики вчинення повторних злочинів. URL: <https://censor.net/ru/blogs/3075683>

⁵⁶ Алексєєв І.С. Пробачія як фактор підвищення функціонування пенітенціарної системи. *Право і суспільство*. № 3. Ч. 2. 2017. С. 156–160.

Відомо, що після звільнення з місць позбавлення волі особа стикається з низкою соціальних і матеріальних труднощів. Зокрема, виникають проблеми з працевлаштуванням, пошуком житла, можливістю продовження освіти та здобуття професії. Самостійно подолати такі виклики колишньому засудженому вкрай складно, тому він потребує належної соціальної та психологічної підтримки, яка сприятиме його успішній реінтеграції у суспільство як повноправного його члена.

Невирішені питання, пов'язані з відновленням соціального статусу та забезпеченням належних умов життя, часто призводять до повторного вчинення протиправних діянь, що, у свою чергу, зумовлює зростання рівня рецидивної злочинності. Саме тому запровадження пенітенціарної пробації є важливим кроком у зменшенні ризиків повторних кримінальних правопорушень. Її метою є надання комплексної допомоги особам, які відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі, для їхньої адаптації до життя в суспільстві та вирішення актуальних соціальних проблем.

Для вирішення окреслених питань та визначення механізму взаємодії в процесі виконання завдань пенітенціарної пробації Міністерством юстиції України спільно з Міністерством соціальної політики України, Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством внутрішніх справ України підписано спільний наказ від 03.04.2018 року № 974/5/467/609/280 «Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»⁵⁷.

На підставі цього нормативного акту надається можливість узгодження дій для надання соціальної допомоги засудженим, як державними та і недержавними органами, які звільняються з місць відбування покарання. С.І. Сімакова вказує: «як визначено за три місяці до закінчення строку покарання засудженого, під час підготовки засудженого до звільнення, адміністрацією установи виконання покарань здійснюється моніторинг проблемних питань засуджених, які готуються до звільнення, та їхніх можливих потреб після звільнення. Залежно від отриманої інформації про потреби засудженого, з'ясувавши його наміри та прийнявши відповідну заяву, адміністрація установи виконання покарань надсилає до органу пробації відповідні повідомлення-запити. Отримавши таке повідомлення-запит, персонал органу пробації вживає заходів щодо його відпрацювання в безпосередній взаємодії з органами місцевого самоврядування, суб'єктами соціального патронажу за обраним засудженим місцем проживання і сприяє засудженим, які готуються до звільнення, у: визначенні намірів щодо місця проживання після звільнення; працевлаштуванні працездатних осіб працездатного віку; влаштуванні до спеціалізованої установи для звільнених осіб, іншої установи (закладу) соціальної підтримки (догляду), закладу для бездомних осіб), закладів соціального обслуговування; наданні соціальних послуг; госпіталізації до закладів охорони здоров'я; вирішенні інших

⁵⁷ Пенітенціарна пробація. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=136

проблемних питань. Про результати проведеної роботи уповноважений орган з питань пробації сповіщає установу виконання покарань. Тільки спільна напружена праця із застосуванням соціальної реабілітації і людське ставлення до засуджених надасть можливість мотивувати засуджених на законослухняний спосіб життя та допоможе їм подолати негативні прояви поведінки»⁵⁸.

Необхідно зауважити, що перед органом пробації постає завдання здійснити комплекс заходів для забезпечення мінімальних умов проживання та існування в суспільстві засудженому, який звільняється з місця позбавлення волі. Є непоодинокі випадки, коли засуджений залишається наодинці в суспільстві, це пов'язано із тим, що рідні та близькі відмовляють особі в проживанні, останнє місце роботи вже зайняте і роботодавець не надає нового місця роботи, навчальні заклади не зараховують на навчання, а також інші умови. Відповідно за таких умов виникає ризик повторного вчинення кримінального правопорушення, як кажуть безвихідне положення або надання допомоги з боку криміналітету особі, яка звільнена після відбування покарання. До компетенції органу пробації, органів місцевого самоврядування, центру зайнятості належить вирішити питання, які пов'язані із реєстрацією засудженого, визначення місця проживання, забезпечення місця роботи, реєстрація в медичному закладі та наданні медичної допомоги. Відповідно до ч. 2 ст. 11 Закону України «Про пробацію» «орган пробації спільно з державними органами та органами місцевого самоврядування сприяють засудженим, які готуються до звільнення, у: визначенні місця проживання після звільнення; влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених; госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги; працевлаштуванні працездатних осіб»⁵⁹.

Крім обов'язкових вказаних завдань забезпечення життєдіяльності звільненої особи, можуть виникнути і інші суспільно необхідні питання. Наприклад, допомога при оформленні документів чи відновленні у разі їх втрати, здобутті нової професії, наданні психологічної чи медичної та матеріальної допомоги. «Проблемою багатьох засуджених є відсутність трудових вмінь і навичок, а також брак досвіду. Період відбування покарання є гарним часом для надолуження цих прогалин. Окремо виділяють програми роботи з громадою та родичами засуджених, розуміючи, що процес повернення в суспільство є двостороннім. Існує багато способів, за допомогою яких адміністрація виправних установ може допомогти правопорушникам інтегруватися до громади, забезпечуючи при цьому заходи безпеки для представників громадянського суспільства. Наприклад, це можуть бути спільні освітні та культурні заходи, релігійні події, волонтерські програми»⁶⁰.

⁵⁸ Сімакова С.І. Пенітенціарна пробація, як шлях повернення засудженого в суспільство. *Освіта і наука: досягнення, роль, фактори*. Міжнародна науково-практична конференція 21 жовтня 2019 року. Біла Церква. 2019. С. 22–24.

⁵⁹ Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

⁶⁰ Рудницьких М. Проблеми реалізації заходів пенітенціарної пробації в Україні. *Право України*. №7. 2019. С. 163–175. URL:

В національному законодавстві передбачено нормативні акти, які сприяють підготовці звільнених осіб з місця відбування покарання. Ними визначено «широкі повноваження щодо допомоги таким особам: організація взаємодії установ із суб'єктами соціального патронажу під час підготовки до звільнення; сприяння засудженим в отриманні чи поновленні особистих документів; допомога засудженим у налагодженні позитивних соціальних корисних відносин; надання психологічної допомоги засудженим; надання юридичної допомоги засудженим; інформування засуджених про тенденції та зміни в соціально-політичному, економічному та правовому житті держави й суспільства; розвиток у засуджених знань, умінь і навичок для проживання у суспільстві, зокрема: самообслуговування, гігієни, догляду та підтримки стану власного здоров'я, трудових і професійних навичок та умінь, знання власних прав й обов'язків та вміння їх застосовувати»⁶¹.

Відповідно до Положення про організацію діяльності волонтерів пробації прийнятого Міністерством юстиції України 17 січня 2017 року, волонтери пробації здійснюють свої повноваження під керівництвом та за завдання уповноваженого органу з питань пробації. «Волонтерська діяльність пов'язана з пробацією здійснюється волонтерами за такими напрямками: – сприяння уповноваженим органам з питань пробації у здійсненні наглядових заходів за місцем роботи та навчання суб'єктів пробації; – участь у проведенні соціально-виховної роботи із суб'єктами пробації; – участь у складанні та реалізації індивідуальних планів роботи із суб'єктами пробації; участь у проведенні індивідуально-профілактичної роботи із суб'єктами пробації; – надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги суб'єктам пробації; – сприяння у працевлаштуванні суб'єктів пробації, залученні їх до навчання, виховних заходів та соціально корисної діяльності; – сприяння у реалізації пробаційних програм стосовно суб'єктів пробації, звільнених від відбування покарання з випробуванням; – участь у реалізації інших заходів, спрямованих на виправлення суб'єктів пробації та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень»⁶².

Волонтерська пробація в Україні – це добровільна суспільно корисна діяльність, спрямована на підтримку органу пробації у виправленні засуджених та їхній успішній ресоціалізації. Вона має велике значення як для системи правосуддя, так і для безпеки громади загалом.

Як вже зазначалось, пенітенціарна пробація починається з моменту підготовки осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі. З цього моменту завданням органу пробації є виявлення тих проблем, які можуть виникати у засудженого після звільнення з пенітенціарних установ.

https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2019_7_s11.pdf

⁶¹ Положення про програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Підготовка до звільнення»: затверджене наказом Міністерства юстиції України від 16 травня 2016 р. № 1418/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0727-16#Text>

⁶² Положення про організацію діяльності волонтерів пробації від 17.1.2017 року № 98/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0065-17#Text>

Варто погодитись із І.С. Алексєєвим, який зазначає: «до засуджених, які звільняються за місцем відбування слід проводити наступну роботу: 1) сприяти подоланню засудженими емоційних переживань, викликаних ізоляцією від суспільства; 2) підготувати засудженого до звільнення від відбування покарання (пошук місця роботи, проживання); 3) надати допомогу у подоланні засудженим негативних звичок, таких як алкогольна та наркотична залежність та набутті необхідних навичок (наприклад, щодо ефективного розпорядження фінансами, контролю емоцій тощо)»⁶³.

Відповідно до ст. 98 Кримінально-виконавчого кодексу України: «засуджені до позбавлення волі, які утримуються в дільниці соціальної адаптації, стосовно кожного розробляється спеціальна індивідуальна програма підготовки його до звільнення. Для неповнолітніх засуджених також передбачено створення у виховних колоніях дільниць соціальної адаптації, в яких утримуються засуджені, які правомірно себе поведуть і сумлінно ставляться до навчання та праці і яким до звільнення залишається не більше шести місяців»⁶⁴.

Пенітенціарна пробація є фундаментом соціальної адаптації, що розпочинається ще під час відбування покарання через спільну роботу персоналу установ виконання покарань та партнерських організацій. Цей процес охоплює залучення засуджених до суспільно корисної праці, забезпечення доступу до дистанційної освіти, правову допомогу у відновленні паспортів чи пенсійних посвідчень, а також сприяння збереженню або відновленню родинних зв'язків. Завдяки взаємодії із суб'єктами соціального патронажу здійснюється завчасна підготовка до звільнення, що гарантує підтримку у працевлаштуванні та побутовому влаштуванні за обраним місцем проживання.

Пенітенціарна пробація є важливим інструментом підготовки засуджених до звільнення та їх подальшої ресоціалізації, що відповідає міжнародним стандартам і спрямована на зниження рецидивної злочинності. Її ефективність забезпечується завчасною підготовкою осіб до звільнення ще під час відбування покарання, міжвідомчою взаємодією органів пробації, установ виконання покарань і суб'єктів соціального патронажу, а також індивідуальним підходом до потреб кожного засудженого. Надання комплексної соціальної, психологічної та правової допомоги, сприяння у працевлаштуванні, забезпеченні житлом і відновленні соціальних зв'язків дозволяє мінімізувати ризики повторного вчинення правопорушень і забезпечує успішну інтеграцію звільнених осіб у суспільство, що в цілому підвищує рівень його безпеки.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи проведений аналіз, слід зазначити, що досудова, наглядова та пенітенціарна пробація в Україні поступово формують цілісну систему альтернатив кримінальній репресії, орієнтовану на забезпечення балансу між інтересами суспільства, правами людини та ефективністю правосуддя. Кожен із видів пробації виконує самостійну, але взаємопов'язану функцію: досудова

⁶³ Алексєєв І.С. Пробація як фактор підвищення функціонування пенітенціарної системи. *Право і суспільство*. № 3. Ч. 2. 2017. С. 156–160.

⁶⁴ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року № 1129-IV. Дата оновлення: 23.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

пробація забезпечує суд об'єктивною інформацією про обвинуваченого для індивідуалізації покарання; наглядова – сприяє контролю та корекції поведінки осіб, які відбувають покарання без ізоляції від суспільства; пенітенціарна – забезпечує підготовку засуджених до звільнення та їх подальшу ресоціалізацію.

Сучасний стан розвитку пробації в Україні свідчить про суттєві досягнення у впровадженні європейських стандартів, зокрема у частині гуманізації кримінальної політики, розширення застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та посилення соціально-виховної складової роботи із правопорушниками. Водночас практика функціонування органів пробації виявляє низку проблем, серед яких недостатній рівень ресурсного забезпечення, переважання персоналу, потреба у вдосконаленні методик оцінки ризиків повторного правопорушення, а також обмежені можливості міжвідомчої взаємодії та залучення громадськості.

Особливої уваги потребує розвиток індивідуалізованого підходу до суб'єктів пробації, який має ґрунтуватися на комплексній оцінці їхніх потреб, ризиків та соціального середовища. Ефективність пробації значною мірою залежить від якості пробаційних програм, спрямованих на подолання криміногенних факторів, формування соціально корисних навичок і мотивації до правопослухняної поведінки. Важливим напрямом є також розширення участі волонтерів пробації та громадських організацій, що сприяє зміцненню зв'язку між правопорушником і громадою.

Перспективи розвитку системи пробації в Україні пов'язані з подальшою цифровізацією процесів, удосконаленням нормативно-правового регулювання, впровадженням інноваційних підходів до соціальної роботи з правопорушниками, а також посиленням міжсекторальної співпраці між органами державної влади, місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства. Не менш важливим є підвищення рівня професійної підготовки персоналу органів пробації та впровадження міжнародного досвіду у практичну діяльність.

Отже, пробація в сучасній кримінальній юстиції України виступає ефективним інструментом запобігання рецидивній злочинності, зниження рівня криміналізації суспільства та забезпечення соціальної реінтеграції правопорушників. Її подальший розвиток має бути спрямований на зміцнення інституційної спроможності, підвищення ефективності практичної діяльності та утвердження принципів гуманізму, справедливості й безпеки у сфері кримінальної юстиції.

АНОТАЦІЯ

У розділі монографії здійснено комплексне дослідження досудової, наглядової та пенітенціарної пробації як взаємопов'язаних складових сучасної системи кримінальної юстиції України. Особливу увагу зосереджено на характеристиці кожного з видів пробації, їх правовій природі, функціональному призначенні та значенні у процесі реалізації кримінальної відповідальності. Обґрунтовано, що досудова пробація відіграє ключову роль у забезпеченні індивідуалізації покарання, оскільки передбачає підготовку досудової доповіді та надання суду об'єктивної інформації про особу обвинуваченого, його соціально-психологічні характеристики та ризики повторного правопорушення.

Визначено, що наглядова пробація спрямована на здійснення контролю та проведення соціально-виховної роботи з особами, які відбувають покарання без ізоляції від суспільства, та забезпечує їх поступову інтеграцію у соціальне середовище шляхом застосування пробаційних програм і індивідуального підходу. Доведено, що пенітенціарна пробація є важливим етапом підготовки засуджених до звільнення, оскільки передбачає реалізацію комплексу заходів, спрямованих на формування у них навичок самостійного життя, вирішення соціально-побутових питань, працевлаштування та відновлення соціальних зв'язків.

Проаналізовано сучасний стан розвитку системи пробації в Україні крізь призму імплементації міжнародних стандартів, зокрема рекомендацій Ради Європи, та визначено її роль у гуманізації кримінальної політики держави. Висвітлено основні проблеми функціонування органів пробації, серед яких обмежене ресурсне забезпечення, недостатній рівень міжвідомчої взаємодії, потреба у вдосконаленні методик оцінки ризиків і підвищенні ефективності пробаційних програм.

Окреслено перспективи розвитку пробації в Україні, що полягають у зміцненні інституційної спроможності органів пробації, розширенні участі громадськості та волонтерів, впровадженні інноваційних підходів до соціальної роботи з правопорушниками, а також у подальшій цифровізації процесів. Зроблено висновок, що досудова, наглядова та пенітенціарна пробація у своїй сукупності формують ефективний механізм запобігання рецидивній злочинності, сприяють соціальній реінтеграції правопорушників та забезпечують баланс між інтересами особи, суспільства і держави.

Література

1. Алексеев І.С. Пробація як фактор підвищення функціонування пенітенціарної системи. *Право і суспільство*. № 3. Ч. 2. 2017. С. 156–160.
2. Алексеев І.С. Наглядова пробація: проблемні питання правового регулювання та правозастосування. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 29 (68) № 3. 2018. С. 114–119.
3. Богатирьова О.І. Дослідження особистості (досудова доповідь) як одна із функцій служби пробації. *Право та управління*. 2012. № 2. С. 141–152.
4. Городовенко В.В. Принцип справедливості судової влади: загальнотеоретичні аспекти. *Адвокат*. 2012. № 2 (137). С. 20–24.
5. Гусак А.П. Ресоціалізаційна направленість пенітенціарної пробації. *Актуальні проблеми політики*. Вип. 70. 2022. С. 16–21. URL: https://app.uoua.od.ua/archive/70_2022/70_2022.pdf#page=16
6. Єні О., Матієк Л. Досудова доповідь у судовому кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2(14). С. 42–50.
7. Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуальних кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» від 23 серпня 2023 року № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text>

8. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

9. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. ETS № 005. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU50K02U.html

10. Конвенція про права дитини {Редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року} URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

11. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3920>

12. Кримінальний процесуальний кодекс від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

13. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року № 1129-IV. Дата оновлення: 23.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

14. Кріцак І.В., Рось А.В. Досудова доповідь як важлива складова інноваційного розвитку кримінальної юстиції. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 3 (30). С. 136–155. <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/82/74>

15. Максименко О. С. Досудова доповідь як складова пробації та її значення у кримінальному процесі. *Треті економіко-правові студії*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених, присвяч. 155-річчю Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, 15 травня 2020 р.). Одеса : Фенікс. 2020. С. 49.

16. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Ювенальна_юстиція

17. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних націй відносно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) прийняті 14 грудня 1990 року Резолюцією № 45/110 Генеральної асамблеї ООН. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU90344>

18. Олефір Л.І. Досудова доповідь як складовий елемент соціально-правового дослідження правопорушника. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Випуск 1. Том 4. 2015. С. 34–36.

19. Пенітенціарна пробація як механізм профілактики вчинення повторних злочинів. URL: <https://censor.net/ru/blogs/3075683>

20. Пенітенціарна пробація. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=136

21. Положення про організацію діяльності волонтерів пробації від 17.1.2017 року № 98/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0065-17#Text>

22. Положення про програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Підготовка до звільнення»: затверджене наказом Міністерства юстиції України від 16 травня 2016 р. № 1418/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0727-16#Text>

23. Порядок розроблення та реалізація пробаційних програм Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 р. № 24 Редакція від 28.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-%D0%BF#Text>

24. Порядок складення досудової доповіді, затверджений наказом Міністерства юстиції України 27 січня 2017 р. № 200/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17#n13>

25. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм» від 18 січня 2017 р. № 24 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-%D0%BF#Text>

26. Правил ООН, що стосуються поводження із жінками-ув'язненими та заходів покарання для жінок правопорушниць, не пов'язаних із позбавленням волі (Бангкокські правила) URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/70295.html>

27. Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : Наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 р. No 272/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text>

28. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

29. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17 березня 2011 року № 3160-VI. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>

30. Пузирний В.Ф. Наглядова пробація в Україні: організаційно-правовий аспект. *Правові новели*. № 22. Том 3. 2024. С. 24–29. URL: https://www.legalnovels.in.ua/journal/22-3_2024/22-3_2024.pdf#page=24

31. Рекомендації CM/Res (2020) Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію від 20 січня 2010 року на 105 засіданні заступників Міністрів. URL: <https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/02>

32. Рудницьких М. Проблемні аспекти реалізації заходів пенітенціарної пробації в Україні. *Право України*. № 7. 2019. С. 163–175. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2019_7_s11.pdf

33. Сімакова С.І. Пенітенціарна пробація, як шлях повернення засудженого в суспільство. *Освіта і наука: досягнення, роль, фактори*. Міжнародна науково-практична конференція 21 жовтня 2019 року. Біла Церква. 2019. С. 22–24.

34. Таран О.В., Чернявський С.С. Досудова доповідь у кримінальному провадженні. *Право та державне управління*. № 4. 2023. С. 364–370.

35. Татаренко Г.В., Кузнецов О.М., Татаренко І.В. Служба пробації в Україні: проблеми законодавчого регламентування. *Молодий вчений*. № 3(67) березень, 2019. С. 165–169.

36. Типова програма для кривдників затверджена Наказом Міністерства соціальної політики України 01 жовтня 2018 року № 1434 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18#Text>

37. Ткач Т.П. Досудова доповідь служби пробації: поняття, необхідність, функції. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2014. № 1. С. 56–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvikrvc_2014_1_10
38. Царюк С.В. Наглядова пробація: порівняльний міжнародний досвід. *Правові новели*. №22. Том 3. 2024. С. 30-36.
39. Чернишов Д.В. Сучасний стан упровадження пробації в Україні. *Теоретичні та практичні аспекти інституту пробації в Україні*. 2018. С. 138–143.
40. Ющик О.І. Досудова доповідь: сутність, зміст та значення для призначення покарання. *Право і суспільство*. Випуск 1. 2018. С. 235–240.
41. Ющик О.І. Індивідуалізація покарання як кримінально-правовий принцип. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 27. Том 3. 2014. С. 85–88. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/888b6711-fb97-4826-92e5-c0206f9641fe/content>

Information about the author:

Yushchyk Olena Ivanivna,

Associate Professor at the Department of Criminal Law,
Faculty of Law Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2, Kotsiubynskoho St., Chernivtsi, 58012, Ukraine